

מרכז
לד"ר קיפניס
לספרות ילדים
The Levin Kipnis Center
for children's literature

עיונים בספרות ילדים 6

תשנ"ב

נושא יהדות ספרד בספרות ילדים

עדנה קרמר, פוריה ליצני

דליה שטיין

הרצליה רוז

מכללת לוינסקי לחינוך

"הנער מסיביליה" ו"פרידה אחרונה מקורדובה"*

עיון משותף עם הסופרת דורית אורגד בשני ספריה, והצעות
דידקטיות

דליה שטיין

הז'אנר: "רומן על רקע היסטורי"

"הרומן ההיסטורי" מאפשר לקרב את בני הנעורים אל תקופה היסטורית, על ייחודה ועל מאפייניה.

"הרומן ההיסטורי", עם היותו "בדייה ספרותית", חייב בנאמנות ל"קווי המתאר" ההיסטוריים בתקופה הנדונה: לארועי התקופה, למקומות, לזמנים, ולאישים מרכזיים.

תוך מעקב אחר עלילת הסיפור מתוודע הקורא הצעיר לתהליכים היסטוריים, למרחבים גיאוגרפיים, לומד להכיר אישים ומושגים, וסופג באופן בלתי אמצעי את רוח התקופה.

שני הספרים שלפנינו, שייכים לז'אנר "רומן על רקע היסטורי". בז'אנר זה אין מחוייבות לדמויות היסטוריות מסוימות, שחיו בתקופה המתוארת. גיבורי הסיפורים, אינם דמויות אמיתיות מן העבר, אלא דמויות בדויות, פרי דמיונה של הסופרת, הממקמת אותן במקום ובזמן, ומעצבת את העלילה תוך נאמנות לרקע התקופה. הסופרת דורית אורגד מספרת על הנאמנות לפרטים ועל הדיוק המירבי בהבאתם, שז'אנר זה מחייב: "נתבעת מסירה מדוייקת של צורת החיים. למשל, כשציינתי את פרח הצפורן היה עלי לברר אם אכן היו צפורנים באיזור בתקופה זו. כשקראתי לאחותו של מנואל - מרינה (שם מקובל בספרד) העירו לי ששם זה אינו מתאים למי שמוצאו מפורטוגל, ושיניתיו ל"רמדיוס" (שם שמקובל הן בפורטוגל והן בספרד). צריכה הייתי לחקור איזה לבוש היה מקובל על בני המעמדות השונים, אילו מוסדות היו קיימים, מנהגים, וכו'..."

בעת כתיבת הספר "פרידה אחרונה מקורדובה" נסעה דורית פעמיים להולנד ולארצות נוספות בהן מתרחשת העלילה, שם ביקרה במוסדות מחקר, במוזיאונים, בארכיונים וכו'.

* אורגד דורית: הנער מסיביליה. הוצאת מרכז זלמן שזר, ירושלים.
אורגד דורית: פרידה אחרונה מקורדובה. הוצאת מרכז זלמן שזר, ירושלים

כסופרת הכותבת לילדים, מודעת דורית לכך שהנערים, גיבורי הספרים, מעוררים תחושות של קירבה ושל הזדהות בקוראים הקרובים לגילם, חרף המרחק ההיסטורי וההבדלים הרבים: "הילד הוא אותו ילד, נפש האדם לא השתנתה ...".

הסופרת דורית אורגד כתבה ספרים נוספים הכתובים בזיאנר של "רומן על רקע היסטורי", בהם מופיעים ילדים יהודיים כדמויות מרכזיות בארועים על רקע תקופות היסטוריות שונות בחיי עמנו. ואלה הם הספרים:

חטופים לצבא הצאר/מרכזו שור, לקום מחדש/דומינו, במבחן ימים סוערים/הדר (מהדורה חדשה של "ספינה רעועה"), שני חברים בממלכת הצלבנים/מסדה, האוצר במערת החר/כתר, וכן ספר חדש היוצא לאור בימים אלה: פקודות בשפה זרה/דומינו.

דורית מנסה להסביר מה הביא אותה לכתובת ספרים בזיאנר זה: "אולי השאלה הזאת של סוד הקיום שלנו, ומי אנחנו בעצם ...?"

על שילוב דמויות בדויות במרחב ובתקופה היסטורית כלשהי, מוסיפה דורית: "אני מנסה להוריד את הדברים מגובה המחשבה המופשטת לעובדתיות שבמעשה, למה שהתרחש, לתאר את הדמויות, אבל, לקחת את הפרט שעבר את החוויה הזו, ולראות מה קורה לו בתופעה הכללית הזאת, איך הדבר משפיע עליו, איך הוא מצליח לשרוד. אני, תמיד מחפשת את האדם בתוך הרעיון הכללי".

הרקע ההיסטורי לרומנים בהם נדון הוא חיי האנוסים בפורטוגל ובספרד בתקופת האינקוויזיציה, במאה ה-17. ב"פרידה אחרונה מקורדובה" מתואר גם תהליך החזרה ליהדות הגלויה. בספר זה יש התייחסות לתקופת הפריחה התרבותית בהולנד בתקופה זו, בעיקר בתחום אמנות הציור.

בין שני הספרים קיים קשר מרתק בייחודו: הספר החדש - "פרידה אחרונה מקורדובה" איננו מהווה המשך ל"נער מסיביליה". גיבורי שני הספרים - שונים, אך קרלוס, גיבור הסיפור "פרידה אחרונה מקורדובה" פוגש באנטוורפן את מנואל, גיבור הספר "הנער מסיביליה" ומתיידד איתו. כך ניתנת גם לקורא אפשרות "לחדש את הקשר" עם מנואל ועם משפחתו וללוות אותם כברת דרך נוספת בארץ המפלט, בפלנדריה.

מה אומרות הכותרות? (על נדודים ועל בעיית הזהות)

"כשאני כותבת על נושאים בהיסטוריה היהודית, מטבע הדברים, אני מוצאת את עצמי עוסקת בנדודים, במעבר ממקום למקום ...", אומרת דורית. ואכן במפגש הראשון של הקורא עם הטקסט, בכותרות שני הספרים, מובלט נושא הנדודים; שני הנערים, גיבורי שני הספרים, אינם מוצגים בכותרות בשמותיהם. הם מאופיינים לראשונה באמצעות ... שמות מקומות.

הנער מסיביליה - אינו נזכר בשמו (מנואל). במפגש הראשון עם הקורא הוא מאופיין כ"נער מ...".

כותרת הסיפור מדגישה מחדש את העובדה, שהעלילה ברובה מתרחשת בסיביליה, אך גם מצביעה על מציאות החיים של גיבור הסיפור, הנקלע למצבים חוזרים ונשנים של בריחה ממקום למקום, של נדודים מ... אל... . בכל מקום חדש הוא בבחינת **הנער מ** ... מרגע בואו לסיביליה הריהו "הנער מסיביליה", אך בעיני בני העיר החדשניים הוא בחזקת "הנער מ... פורטוגל": "רק ראו אותנו ומיד צעקו: 'פורטוגלים עלובים'. וכינויים גרועים עוד יותר: 'מאראנוס' (חזירים) ו'סוסיוס' (מלוכלכים), כינו אותנו". (הנער מסיביליה, עמ' 14).

נושא הנדודים זוכה לעיבוי בהמשכו של הסיפור:

- מההקדמה אנו למדים שעיר הולדתו של מנואל היא **בראגאנסה** שבצפון פורטוגל.

- סיפור העלילה נפתח בדיווח הנער: "אנחנו חדשים בעיר. אבל אני מתמצא בה כבר די טוב." משפחת האנוסים נמלטה מפורטוגל לסיביליה שבספרד. כאן מתרחשים מרבית הארועים בעלילה ולכן גיבורנו הוא "הנער מסיביליה", כשם הסיפור.

- בסוף הסיפור נימלטים בני המשפחה דרך היס אל ארצות השפלה, ומקווים להגיע אל העיר הנאורה **אמסטרדם**.

כותרת הספר "פרידה אחרונה מקורדובה", היא כותרת ממצה המצביעה על מצב של הימלטות, שפירושה גם פרידה מ... ובריחה אל... וכן - כותרת של חזות, שמשמעותה מתבהרת רק בסיום הסיפור; קרלוס נפרד מקורדובה פעמיים: בפעם הראשונה בעל-כורחו, בלית-ברירה. שכן הנער שהתייתם מאביו (קרובן האינקוויזיציה), ושאיבד את אחיו הקטן (ממחלה), - מותיר אחריו בקורדובה, את אימו, הנמקה במבצר האינקוויזיציה.

קרלוס חוזר מאמסטרדם הבטוחה, לקורדובה, מצליח למלט את אימו מצפורני האינקוויזיציה, ויחד איתה נוסע לאמסטרדם בידיעה שהפעם זו אכן ... "פרידה אחרונה מקורדובה"; פרידה מתוך רצון, מתוך בחירה.

לדברי קרלוס: "לא אשוב עוד לעולם לעיר שבה נולדתי, חשבתני, זו הפרידה השנייה והאחרונה, שאני נפרד מקורדובה".

שמות העצם **פרידה**, **בריחה**, הן מלים טעונות; נוסף לאינפורמציה שהן מקנות, הן מעוררות רגשות; המילה **בריחה** מעלה את תחושת הסכנה, והמילה **פרידה** - מצביעה על הקושי המוכר לכל, לנתק קשרים ולהתרחק (ולו זמנית) מהקרובים לליבנו.

לביטוי "פרידה אחרונה מקורדובה" מעניקה דורית גם משמעות סמלית רחבה: בניגוד למקומות אחרים שמהם גורשו היהודים, ולאחר מכן שבו אליהם, "כאן, בספרד ... כנראה משום שזה נמשך כל-כך הרבה שנים - מאתיים שנה של דיכוי, חדרו הדברים עד לעומק כזה ... ואולי, לכן ... אני מביעה השערה - התוצאה היא שלא חזרו. את כל זה רציתי לתת בשם, בשבילי זה מאוד חשוב".

לפי עדות המחברת, מסמל הביטוי "פרידה אחרונה מקורדובה", את המשמעות של הסופניות שהעניקו מגורשי ספרד לפרידה האחרונה ממנה. חרם היהודים על ספרד נשמר במשך שנים רבות, מכוח הזיכרון הלאומי של איימי האינקוויזיציה .

בעקיפין משתמעת מכאן המסקנה של התנועה הציונית; כל עוד חיים יהודים בגלות, הרי הם צפויים למצבים של "פרידה מ ... ובריחה אל ..."

אם נושא הנדודים מובלט בכותרת, הרי שהנושא הנרמז והמשתמע ממנה הוא בעיית הזחזח: דורית מקשה: "כשאתה נודד ממקום למקום, מי אתה? האם אני, מנואל, הנער מסיביליה, בן דת משה המתחזה לנוצרי, או שאני עכשיו בן פלנדריה? אני נודד עקור ואין לי זהות מוגדרת."

מהם המרכיבים הדומיננטיים בזהותו של נער הנודד ממקום למקום, ומהו יחסו למקום מגוריו ולתרבות המקומית: "הקשר למקום מעגן אותך בתרבות המקומית, אתה לא מנותק, היה יתור הזהב, אתה היית קשור למקום, היית שייך".

ניטיב להבין את מצבה של הנפש החצויה בין התרבויות אם נזכור (כפי שמודגש בשני הספרים) - לילדים היהודיים נודע דבר זהותם הדתית רק כשהתבגרו, והיו מסוגלים לשמור בסוד את אמונתם. עד למהפך זה בחייהם, הם הזדהו עם מוריהם הנוצרים ועם ההיסטוריה והתרבות המקומיות.

קרלוס נזכר בשעורים המעניינים של דברי ימי ספרד, שלמד בטרם נודע לו על מוצאו היהודי: "הצדקתי בליבי את ההתרגשות שאחזה במורי בדברו על העוולות שנעשו לספרדים על-ידי עמים אחרים, וחשתי כאילו נפגעת בשל כך גאוותי, גאוות ספרד. השיחה הסודית עם סבא, שבה נתגלה לי מוצאי האמיתי, לא שינתה את יחסי למולדתי." קרלוס מעדיף לחשוב על סיפורי סבא, על היחס הנאה שגילו כלפי היהודים בעבר בני ספרד המוסלמית, ומשתדל להימנע מלהרהר במתרחש בהווה בככר המרכזית של קורדובה.

קרלוס מיטיב לבטא את תחושת אי השייכות למקום: "אמרתי לעצמי: 'אשרי האיש שכך אוהב את עירו, ואני איזה מקום אני אוהב?'"

האנוסים בחיי היום-יום - שמירה עיקשת על הזהות היהודית

"מאתיים שנה לאחר התנצרותם שומרים האנוסים על אמונתם היהודית, וממשיכים לקיים את מנהגיהם היהודיים מתוך שכנוע עמוק. זאת ללא ריטואל גלוי לעין, וללא הנהגה דתית, המסייעים בדרך כלל לשמר אמונה ומנהגים דתיים." אומרת דורית.

במרכז שני הספרים ניצבת הבעייה של ההתמודדות היום-יומית במשא כפל הזהויות: האמיתית, היהודית - בסתר, בהחבא, והזהות השאולה, החיצונית, "המסיכה המגינה" כלפי חוץ.

ממי היה עליהם להתגונן, להיזהר? מהכל - כולל זהירות האדם מעצמו, מפליטת פה, מהסגרת סוד אמונתו, בשל רגע של חולשה, של אי-עמידה על המשמר. הספרים גדושים בדוגמאות לרוב, כגון: נקיטת אמצעי זהירות מפני השכנים, מהמשרתים שבבתיהם, מילדיהם הקטנים, שבבלי דעת יכלו למסור מידע מרשיע, מהמורה הנוצרי שבא ללמד את הילדים בבית, ממכרים חדשים, מחבורת בני נוער, שלא לדבר על אנשי הכנסייה, שליחי האינקוויזיציה.

מעניינים התחכום, דרכי ההערמה של האנוסים ושיטות החסוואה של קיום המנהגים היהודיים: מנאל מספר על קביעת סימן מוסכם בחלון עם השוחט. האב ממחר לברך ברכת המזון, לפני שיבת הבן הצעיר הביתה. בשבת, לפני צאת המשרתת מהבית, היא מתבקשת להדליק אש בתנור, כדי שייראה עשן יוצא מארובת הבית בשבת. האם יושבת בשבת עם הכישור ליד החלון, הבלשים והשכנים אינם יכולים לראות שהיא אינה עובדת. האב הרופא נוטל איתו בשבת את הבן הקטן לבקר את חוליו, כדי שהילד יקבל את התשלום. בימי הצום ממלאים את המטבח בכלים ובשיירי מזון, להטעות את המשרתים; "כך בצום הגדול, וכך בצום מלכת אסתר". ביום ששי מחליפים בגדים בחשאי: 'אסור שאנה תחשוד שאנחנו מחליפים בגדים לכבוד שבת.' בני המשפחה יוצאים לשדה, לחוג את חג הסוכות, הרחק מעין רואים, ודואגים לתאם ביניהם את דברי ההסבר למשרתים.

באוזני הגוארדס (שומרי החוק), שהופיעו בבית במפתיע בשבת ותבעו הסבר על הניקיון ועל המפה הלבנה הפרושה, נשבע האב במריה הקדושה, שאין קשר בין אלה לבין יום השבת, אשתו היא פשוט - חולת נקיון ...

לא פחות מתוחכמים חייבים להיות התרוצים שמשמיעים בני המשפחה באזני הקטנים, לתופעות המעוררות את תמהונם: קרלוס נפגש עם סבו וזכרון האש המכלה את גוף אביו ממיס בו "נחלי מים", אך דודתו מתרצת באוזני הקטנים את מה שנראה כתגובה מוגזמת לפגישה, בפשטות: "זאת ההתרגשות".

בכנסייה, מתקשים האנוסים לעמוד באילוץ לקיים, ולו למראית עין, את מנהגי הנוצרים, כשהלב מתקומם כנגד הכפייה: "בכניסה לכנסייה הרמנו יד, כאילו להצטלב, ואחר-כך הורדנו אותה לאט מטה." וכן, "כשקיבלתי חתיכה מלחם הקודש, שמתי אותה מתחת ללשון, כמו שלימד אותי אבא, ואחרי זה ירקתי אותה." נראה למנואל ששפתי אביו לא נגעו בצלב שהוגש לנשיקה. הוא עצמו חש צריבה בפה כשנגעו שפתיו בצלב.

התנסות מיוחדת במינה היא לשמוע את הקטנים במשפחה מושפעים מדרשות הכומר ומדעותיו על היהודים: חוסה הקטן אומר: "אף פעם לא ראיתי יהודים, אבל אני לא פוחד מהם".

דמויות הנערים גיבורי הספרים

מנואל מייצג את הילד היהודי, בן למשפחת אנוסים, הנווד עם בני משפחתו ממקום למקום, מבלי להיות שותף לסוד הגדול. "שיחה לילית ארוכה" עם אביו במרתף הבית, הופכת עליו את עולמו. הגילוי בערב "הצום הגדול", מצרפת אותו בפועל למקיימי מצוות צום יום הכיפורים. הוא חש גאווה על שסומכים עליו, ומרגיש עצמו בוגר. עם הגילוי, קם חייץ בינו לבין אחיו הקטן, זה רוצה לשחק כתמיד. מנואל המודע לקדושת היום, רואה לפתע את אחיו בעיניים אחרות; "כה קטן נראה בעיני עכשיו, כשהתחלתי להשתייך לגדולים." מנואל עובר התנסויות קשות, אך ניתן לומר שגורלו שפר עליו בהשוואה לקרלוס. משפחתו הגרעינית של מנואל נשארת בשלימותה. האב רופא, המשפחה אמידה, ומהספר "פרידה אחרונה מקורדובה" עולה שמשפחתו התבססה יפה מבחינה כלכלית-מעמדית גם בארצות השפלה. מצבו של קרלוס שונה לחלוטין. אגרופה הקשה של האינקוויזיציה פוגע בבני משפחתו, האב עולה למוקד, אחיו נפטר ממחלה, ואימו שבויה בידי האינקוויזיציה. בכאב לב הוא נאלץ לצאת את קורדובה עם משפחת דודו, ולהתרחק מהעיר בה כלואה אימו.

קרלוס הוא נער בעל איכות מיוחדת, הוא אמן. הוא מתעמת עם דודו, שכופה עליו (מתוך דאגה), ללמוד מקצוע תכליתי ומכניס - צביעת בדים. הוא נאבק על זכותו ללמוד ציור, ולהתפתח כצייר.

כאמן הוא בעל נפש רגישה, ומגיב על דברים בדרך שונה. חוויית גילוי יהדותו מפי סבו, עוברת עליו כחווייה קשה (בהשוואה למנואל): "פתאום התברר לי שיש אמת במה שבני הנוער בעירנו היו צועקים אחרינו ברחוב שאנחנו 'מרנוסי' - (חזירים)". פתאום, מילות הגנאי שנשמעו ברחוב כעלילה, מתבהרות כנכונות.

יחס מיוחד יש לה, לדורית, כלפי קרלוס, ויש לה שני הסברים לכך: הראשון, לאחר שדמות קרלוס כבר חיה "חיים עצמאיים", גילתה דורית אפשרות של זיקה בין שמו לבין השם הלועזי של אביה - קרל. וההסבר השני - דורית חשה הזדהות עם קרלוס כאמן, כאדם יוצר, רגיש, החי לו בעולם עשיר שהוא בורא לעצמו. לכן, אין זה מפתיע שתאורו של קרלוס משולב בהערות ארספואטיות רבות, כגון, דברי המאסטר, (המורה לציור): "כשרון, הוא אומר, דומה לאדמה דשנה, אם לא תושקה, לא יעלה יפה."

וכן, תאור ההתרגשות וקדחת היצירה האוחזות בקרלוס כשהוא מתבונן ברישומים החפוזים בציורו של מנואל: "ולפתע חשתי את הדם רץ בעורקי במהירות, כאילו התפרץ בכוח מליבי וזרם במערבולות בתוך גופי ...", כי לנגד עיניו מצטיירת תמונה מרהיבה ביופיה. או, תאור ההרגשה של האמן אחרי ליל יצירה ללא שינה: "לילה מופלא שעבר ביעף כחלום, ובבוקר לא הייתי עייף כהוא זה, ואצבעותי היו מלאות כוח להמשיך ולצייר."

הערה ארספואטית המתייחסת לספרות, משמיעה דורית מפי דודו של קרלוס. - בני הדוד שואלים את אביהם, אם יש אמת בסיפור האטימולוגי על שם העיר אנטוורפן (זריקת-יד), והוא משיב: "בכל אגדה, כך אומרים, יש גרעין של אמת."

הערות לדרכי הוראת הספר השלם (הערות מקדימות להצעות הדידקטיות)

מאחר שאין לנו עוסקים בסיפור הקצר, אלא ברומנים שיריעתם רחבה, על המורה להיערך לארגון פעילויות התלמידים, בהתאם למטרות שקבע, למשך הזמן המוקדש לנושא בבית ובכתה, ול ... מצב הזמינות של הספרים. המושג "קריאה מונחית" - רומז על מעורבות במהלך הקריאה של התלמיד. המעורבות מתבטאת בדרך כלל בשלושה שלבים:

1. פעילות מקדימה לקריאה - בכיתה (רי' להלן - פעילויות מקדימות).
2. מטלות המנחות פעילויות התלמיד בשלב הקריאה בבית.
3. איסוף וסיכום בכתה.

אם אין אפשרות להסתמך על קריאת הספרים בבית, אפשר לצלם קטעים נבחרים, להסתייע בהם להפעלת התלמידים, ולקוות שיווצר גם הגירוי לקריאה בבית. הפעילויות המובאות להלן הן בגדר רשימת הצעות לבחירה. שיטות ההוראה השונות, מאפשרות וריאציות בין מטלות אחידות לכל תלמידי הכיתה, לבין גיוון ושוני במטלות.

השוני במשימות יכול להתבטא לא רק בשוני בין הנושאים, אלא גם בכיווני החקירה של התלמידים;

1. "משימות אורך", או, "משימות דיאכרוניות", - המומינות לבחון השתלשלות תופעה לאורך הספר כולו;
2. "משימות רוחב", או "משימות סינכרוניות", - משימות זהות, הנבדקות בו-זמנית על ידי קבוצות התלמידים השונות, כשעל כל קבוצה מוטלת האחריות לפרק, או לחלק מסוים כלשהו בספר.

פעילויות מקדימות - פעילויות של קדם-קריאה פעילויות אלה נחלקות לשני סוגים עיקריים:

1. פעילויות קדם-קריאה של מפגש ראשוני עם הספר: הפנייה אל הכותרת, העטיפה (החיזונית והפנימית), תוכן העניינים, ואל ההקדמה. פעילות "גבולית" (בין טרום-קריאה לקריאה) היא בדיקת המצג (האכספוזיציה). פעילויות אלה מזמינות בחינה מחודשת לאחר קריאת הספר (הדגמות - להלן).
2. פעילויות קדם-קריאה חוץ-ספרותיות, המיועדות לעורר מוטיבציה לקריאה: מעין "פרוזדור מוביל" אל היצירה, ע"י ערוך עניין בנושא, בתקופה, בבעיה חברתית, במצב אנושי. או, ערוך רגשות באמצעות הפניית המבט פנימה, ויצירת סינטזה בין מושג או סיטואציה נתונים לבין "האני". לדוגמה: קירוב מושגים כמו "פרידה", או "סוד" והפנמתם באמצעות העלאת אסוציאציות וקונוטציות, מיפוי המושגים, או על-ידי פעילויות יצירתיות, מילוליות ואחרות.

פעילויות קדם-קריאה של מפגש ראשוני עם הספר

1. התייחסות לכותרות
  - א. מה בכותרת? (שמות מקומות, מלים טעונות כמו: פרידה, אחרונה).
  - ב. מה ניתן להבין ולשער על-פי הכותרת? (נדודים, זהות - ר' הפרוט במאמר).
  - ג. לאחר הקריאה - מהן המשמעויות הגלויות והסמויות בכותרת? מה נוסף/השתנה בהבנה לאחר הקריאה? (רצוי להדגים על-פי הטקסט).

2 מבט על עטיפת הספר

א. מה בעטיפה הקדמית? התלמידים יתבוננו בעטיפה, יבדקו את המידע, (שם הסופרת, שם הספר, שם ההוצאה) ויפנו ל"מדורש התמונה".
מה בציור? איזה מידע ואילו מסרים הוא מעביר? (בקדמת התמונה - ב"נער מסיביליה" - דמות הנער בלבוש התקופה, מביע פחד, מאחוריו - דמויות - תהלוכת דת, אנשי אינקוויזיציה וחומות הטירה המאיימת. ברקע - שמיים אדומים ובהם עשן שחור מתאבד). בציור, כמו בסיפור, מובלט הילד-הפרט על רקע מאפייני התקופה וסמליה. **לאחר הקריאה** ישקלו התלמידים; האם ממלא הציור את יעודו? במה? ויעלו הצעות אחרות לתכנון העטיפה הקדמית.

ב. מה בעטיפה האחורית? (בדיקת המידע);

ג. מבט על גב הספר. (בציודו הגלוי בספרייה - פרטי המידע החיוניים);

ד. מבט על העטיפה הפנימית - (מבין הפרטים, תופנה תשומת הלב לשם המאיר, ותצוין העובדה שהיועץ המדעי לספר הוא חוקר היסטוריה, כמתחייב מהזיאנר).

3 בדיקת תוכן העניינים מה ניתן ללמוד (להתרשם)?

מרבית שמות הפרקים - חידתיים, אינם ברורים.
עיצוב הסיפור יוצר מתח, תוכן העניינים מעורר סקרנות לפני הקריאה. שימוש במלים טעונות רבות, הקשורות במתח ובמסתורין (איגרת סתרים, בסוד חבורת ... לילה, משפטי שאלה הקשורים בתכנים מפחידים: הפרצה מגיפה? לאן נעלמה ליאונור ....? ביטוי דו-משמעי "הכבשה השחורה של המשפחה").

לאחר הקריאה נחזור אל שמות הפרקים לבחון מה הובהר, מהן המשמעויות שנוספו?

4 מה בהקדמה?

לפנינו הזדמנות להדגים לילדים עד כמה חשוב העיון בהקדמה או במבוא לספר. ניתן בו מידע שמסייע להתמצא ולהבין את הסיפור:

מידע על בני המשפחה - נציע לארגן את המידע על-ידי שרטוט אילן היוחסין, תחילה על-פי ההקדמה ואחר-כך יורחב, במהלך הקריאה.

מידע על התקופה, על מקומות, הבהרת מושגים מרכזיים (אינקוויזיציה, אוטו-דה-פה וכו') - התלמידים יחלו לערוך מילון ערכים ומושגים (שיגדל ויתרחב).

כדי להתמצא במקומות יחלו התלמידים בשרטוט "מפת הנדודים", או ב"הנפקת" בולים למקומות הנזכרים.

הסבר תמציתי של בעיות האנוסים, על הסיכונים בשמירה על יהדותם. השאלה היא; מדוע הובא הסבר זה בהקדמה? בהקדמה מועלית ומוסברת הבעייה המרכזית בחיי האנוסים ומבחינה ספרותית הציר המרכזי המניע את העלילה.

נשים לב למבנה ולסדר הבאת הדברים בהקדמה לספר "הנער מסיביליה", מן הפרט אל הכלל ובחזרה לפרט.

א. המקרה הפרטי של משפחת נונייס.

ב. מעבר אל כלל האנוסים.

ג. שיבה אל המקרה הפרטי, אל משפחת נונייס.

לאחר ההיכרות עם בני המשפחה, "רוכך" הקורא להסבר ברמה המכלילה, על רקע המציאות המאיימת על הדמויות שהכיר.

בסיום ההקדמה, תיאור אוקסימורוני של סיביליה, היפה והמאיימת כאחד. עינו של מנואל מתרשמת מההוד ומהפאר שבסיביליה - מארמונותיה ומגניה; ואילו המספר מדווח על האימה המאיימת, המומחשת על-ידי מצודת האינקוויזיציה, מבצר טריאנה.

מנואל הופך לגיבור הטראגי, התמים, המתרשם מהיפה בעיר, ואינו יודע את הידוע למספר ולקורא על צידה האפל.

לאחר הקריאה נפנה שוב אל ההקדמה ונבדוק מה היתה תרומתה להתמצאות ולהבנת הסיפור.

הסופרת - ההתייחסות אל הסופרת, בשלב של קדם קריאה, תהיה קצרה, אלא אם כן, מוגשים הספרים במסגרת הנושא: "ייחודו של יוצר". בדרך-כלל, תהיה הרחבת ההתייחסות אל הסופר בשלב הסיכום.

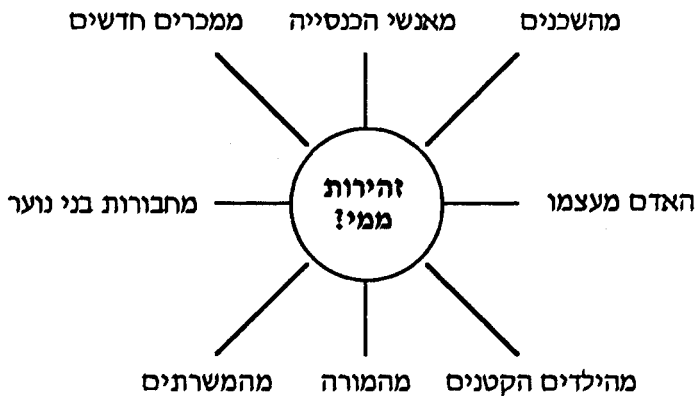
לאחר הקריאה יביעו התלמידים את התרשמותם ואת הערותיהם. תלמידים שקראו מספרי המחברת, יצינו את שמותיהם, יביעו דעות, וימליצו על ספרים שמצאו חן בעיניהם.

הספרים שכתבה דורית אורגד בז'אנר זה ובז'אנרים אחרים, יובאו לכתה. התלמידים יופנו ל"לכסיקון אופק לספרות ילדים" ולמאמרים שהופיעו ומופיעים במדורי הספרות, בעיתונים.

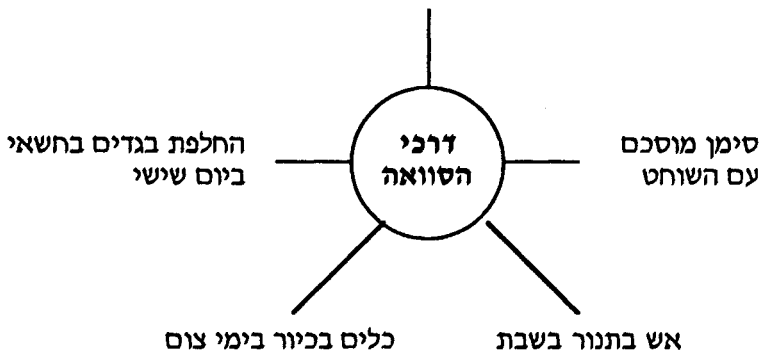
כתיבת מכתבים לסופרת, פרי התרשמות, תגובות, או, השגות, היא פעילות בונה, המפתחת חשיבה רב-כיוונית, ומחייבת לנקוט עמדה אישית בהערכה ובשיפוט.

הנושאים התוכניים המרכזיים בספרים

במרכז העלילה הסכנה הקיומית, הפחד המתמיד בחיי היום-יום: נרשום בתוך עיגול את המילים; פחד וזהירות ממי? נקיף את העיגול ברישום שמות הדמויות מהן צריכים היו האנוסים להיזהר (ר' בדיון). כהמשך לשמות הדמויות, ניתן להוסיף מראי מקום. דוגמה:

פעילות דומה יכולה להיערך עם רישום דרכי ההסוואה וההערמה (ר' בדיון).
חג הסוכות בשדה

הדמויות

התלמידים יסווגו את הדמויות (בספתים), על-פי מיקומן בספור. (דמות ראשית וכו') ואחר-כך ירשמו את השמות על "לוח סיווג הדמויות": שם הדמות המרכזית - במרכז המעגל הפנימי, במעגל השני, שמות הדמויות המשניות ולאחר מכן הדמויות השוליות, דמויות הרקע.

אותה מטרה תושג בדרך פעילות משחקית (בעיקר לתלמידים הצעירים), על-ידי הכנת דמויות שניתן להציבן. התלמידים יכתבו עליהן, בצדן האחד, את שם הדמות, ובצד האחר, יציירו את הדמות, או יכתבו פרטים מזהים כמו: תאור חיצוני ופנימי

של הדמות, שמות המקומות שעברה, משפטים מאפיינים שאמרה. ניתן להכין תעודות זהות קטנות, שתחזקנה הדמויות בידיהן. פעילות זו טובה לביצוע "משימות רחב". כל קבוצת תלמידים "אחראית" לפרקנים) שלה, ויוצרת על מעגלי סיווג הדמויות, תמונת מצב בהתאם לחלקן בספר. ממכלול התוצרים תתקבל תמונה רחבה ויבלטו השינויים במיקום הדמויות בפרקים השונים. דמויות תעלמנה, או תעבורנה מהמרכז החוצה או בכיוון ההפוך. ניתן לחלק את מעגל סוגי הדמויות לארבעה חלקים על-פי התייחסות התלמידים אליהן: דמויות חיוביות בעיניהם, דמויות שליליות, דמויות שההתייחסות אליהן ניטראלית, ודמויות שהיחס אליהן משתנה בעת הקריאה. למשל - כרמל, דודו של קרלוס, דמות חיובית, אך התנגדותו לאפשר לקרלוס ללמוד ציור, יכולה לגרום מורת רוח למזדהים עם מאבקו של קרלוס. נבחן את דרכי העיצוב של דמויות מרכזיות, (בדיקת אמצעי האיפיון). נראיין דמויות, נפגיש אותן לשיחה, או נכתוב את יומן הדמות. פעילויות אלה טובות ל"משימות רחב"; שילוב ההתייחסויות של כל קבוצת תלמידים לדמות בחלק שהוטל עליהם לחקור, יוצרת תמונה כללית, רחבה. תמונה מקיפה על דמויות שונות המתנסות בסיטואציה דומה, תתאפשר על-ידי טבלת השוואה (ראה דוגמה). לאחר מכן יתנהל דיון מסכם.

טבלת השוואה לחוויה שעוברים ילדי האנוסים עם גילוי אמונתם

שם הנער	מי מגלה?	מקום הגילוי	נסיבות הגילוי	תגובות
מנואל	האב	מרתף הבית בסיביליה	הגיל ערב יום-הכיפורים	גאווה על האמון ועל השותפות בצום. תחושה של בגרות, האח נראה כה קטן.
קרלוס	סבא	בבית בקורדובה	הגיל - ביקור סבא וסבתא בשל יום הולדתו ה-13	חוויה קשה: דברי ה"עלילה" - ניתגלו כנכונים. הגילויים ריגשו והפחידו כאחת
דייגו	האב	במרתף	הצורך להימלט בגלל סחטנות	גאווה על שאבא משתף.
רוסנה	סבא וסבתא	בכרכרה בנסיעה מיוחדת ליער	לפני הנסיעה לאמסטרדם	דוממת, מבט מרוחק. מתבגרת בבת-אחת
חוסה	מגלה בכוחות עצמו. באמסטרדם נוהרים פחות		אורח החיים החדש	גאווה על שגילה בעצמו

השוואת מצב הדמות בראשית הסיפור ובסופו

דרך נוספת להתבונן בדמות הספרותית היא לערוך השוואה בין מצב הדמות בראשית הסיפור, לבין מצבה בסופו.

דוגמה: השינוי במצבו של מנואל מתבטא באמצעות השינוי בשמו. מנואל - זו המלה הראשונה בהקדמה, אומר בסוף הסיפור, בדרכו אל החופש: "מעתה שוב אינני מנואל ... כעת אני יכול להיקרא בשמי האמיתי: עמנואל".

אמצעים ומושגים ספרותיים

הזיאת הספרות

התלמידים יערכו השוואה בין מאפייני הרומן ההיסטורי לרומן על רקע היסטורי, (רי דיון). אח"כ ידגימו באמצעות הספרים ויביאו דוגמאות לפרטי מידע על התקופה. לצורך הבלטת השוני בין שני הסוגים הספרותיים, יעיינו ברומנים היסטוריים, וירשמו שמות של דמויות היסטוריות, לעומת שמות הדמויות הבדויות, גיבורי הספרים הנדונים.

העלילה

על העלילה מוטל (בין השאר) התפקיד לעורר עניין ומתח בקורא ולשמור עליהם במהלך הקריאה.

מבחינה דידיקטית, מהווה נושא העלילה "משימת אורך" טובה לניהול מעקב תוך רצף הקריאה ולסיכום גרפי או מילולי.

התלמידים יבדקו מהם האמצעים הספרותיים באמצעותם מעוצב ונישמר המתח ברומן, כמו: השהיית מידע, סיומי פרקים ברגעי שיא, או בסימני שאלה: "מה יעשה סאנטיאגו כשימצא את ליאונור והיא נשואה לאחר? ומה יקרה למשפחתה?" (הנער מסיביליה עמ' 127).

בחירת סוג המספר, כ"מספר-גיבור", המספר את הדברים בגוף ראשון, יוצרת אף היא מעורבות ועניין בקורא.

דוגמאות נוספות לעיצוב המתח - ראה בפעילויות קדם-הקריאה.

רישום גראפי של העלילה

תלמידים מיומנים ירשמו את עקומת העלילה, כמקובל, כשנקודת השיא שלה מציינת שיא בעלילה (או בחלק ממנה - ב"משימות רוחבי").

תלמידים צעירים (או מתקשים): יערכו תחילה רישום נקודות מיפנה בעלות משמעות במצב הגיבור, ולפיהן ישרטטו גרף העולה עם שיפור המצב ויורד עם הירידה במצבו. ליד כל נקודת מיפנה - ירשמו הסבר מילולי קצר.

רמזים לפעילויות בנושאים נוספים

הלשון - נפנה אל מילון המלים הלועזיות בספרדית ובהולנדית, שהורחב במהלך הקריאה, ונבחן; מה תרם השימוש במלים הלועזיות? (לאווירה, לאותנטיות) (הדגמה נוספת בעניין ר' דורית אורגד "שבועת האדרה", בהוצאת הקיבוץ המאוחד).

שאלת יחס הסופר אל הדמויות שברא

הסופרת מעידה על עצמה, שהיא חשה קירבה רבה אל דמותו של קרלוס. נסו להביא ראיות.

היא מזדהה עם האמן שבו, הרגישות, המאבק על זכותו להיות אמן, והתחושה של חדוות היצירה.

התלמידים ירכזו הערות ארספואטיות (ר' דיון) ואחרות. ניתן להסתייע בדברי דורית על הזיקה בין דמותו לדמות אביה (ר' דיון).

התמצאות במקומות הגיאוגרפיים

ריכזו מפות הנדודים ובולי הארצות והערים עם כתובות וצוירים מאפיינים.

התייחסות לפריחה התרבותית במאה ה-17, המאה של הציירים הגדולים בהולנד. לכיתה יובאו רפרודוקציות, ספרי אמנות של גדולי הציירים בתקופה - רובנס, רמברנדט ואחרים.

"אנחנו היינו שם" - סיכום ומסקנות

לאחר ריכוז החומר שהצטבר, והתייחסות אל תוצרי הקבוצות, מומלץ לערוך שיחת סיכום; "אנחנו היינו שם" -

עם איזה מטען אנחנו שבים אל המציאות שלנו?

- מה למדנו? (ידע עולם)

- מה ריגש אותנו במיוחד? (אמוציות)

- ידע ספרותי נוסף שרכשנו. (ספרות)

- היבטים אנושיים (פסיכולוגיים, פילוסופיים)

והיבטים לאומיים - מובילים למסקנה הציונית.

קרלוס, גיבור "פרידה אחרונה מקרדובה" שואל: "ואני איזה מקום אני אוהב?" אנחנו שהיינו איתו "שם" - כמה טוב לנו לחזור ולמצוא את עצמנו - "כאן".